

УДК94(44)“13”:[726:27-523.41:748.5]
DOI: 10.31651/2076-5908-2025-1-148-156

Світлана ГАЛЬЧЕНКО

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3068-439X>
e-mail: svetlanagalchenko76@vu.cdu.edu.ua

Андрій КАСЯН

кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та спеціальних галузей
історичної науки Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8073-7138>
e-mail: kasyan_andriy@ukr.net

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ВІТРАЖІ СОБОРУ ПАРИЗЬКОЇ БОГОМАТЕРІ

Анотація. Мета. У статті розкривається історія та особливості створення унікальних вітражів Собору Паризької Богоматері, описується їх значення у формуванні європейської культури та здійснюється семантичний аналіз середньовічних вікон-розеток Нотр-Даму. **Наукова новизна.** Тема набула актуальності у зв'язку з загрозою втрати цих безцінних пам'яток історії, культури та мистецтва внаслідок пожежі, що сталася в Соборі в квітні 2019 р. Для України, яка бореться з російською агресією, проблема охорони, реставрації та відновлення знакових символів національної ідентичності та культурної спадщини є надзвичайно гострою. Приклад стратегії порятунку з попелу, продемонстрований в Нотр-Дамі, показує, що одним з найбільш важливих елементом, що гарантував успішність кампанії – стало ретельне вивчення та опис пам'яток. **Висновки.** Готичні собори вважаються одними з найбільш вражаючих у світі. Одним із символів європейської цивілізації, неперевершеної майстерності давніх ремісників та досягнень людського розуму є Нотр-дам-де-Парі, будівництво якого розпочалося ще у XII ст. Протягом восьми з половиною століть Собор був свідком та співучасником багатьох знакових подій Франції та Європи. Його вітражі й досі вражають відвідувачів та дослідників, адже вони є не тільки витворами мистецтва, але й важливими пам'ятками історії та культури.

Ключові слова: Собор Паризької Богоматері, вітраж, готична архітектура, середньовіччя, культурна спадщина, охорона пам'яток історії.

Svitlana GALCHENKO

PhD (History), Assistant Professor, Department of World History and International Relations, Bogdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3068-439X>
e-mail: svetlanagalchenko76@vu.cdu.edu.ua

Andriy KASYAN

PhD (Historical Sciences), Associate Professor, Department of Archaeology and Auxiliary Historical Sciences, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8073-7138>
e-mail: kasyan_andriy@ukr.net

MEDIEVAL STAINED-GLASS WINDOWS OF NOTRE DAME CATHEDRAL

Abstracts. The purpose. The article reveals the history and features of the creation of the unique stained-glass windows of Notre Dame Cathedral, describes their significance in the formation of European culture, and carries out a semantic analysis of the medieval rose windows of Notre Dame. **The scientific novelty.** The topic has become relevant due to the threat of losing these priceless monuments of history, culture, and art as a result of the fire that occurred in the Cathedral in April 2019. For Ukraine, which is fighting Russian aggression, the problem of protecting, restoring, and restoring iconic symbols of national identity and cultural heritage is extremely acute. An example of the strategy of saving from the ashes, demonstrated in Notre Dame, shows that one of the most important elements that guaranteed the success of the campaign was a thorough study and description of the monument. **Conclusions.** Gothic cathedrals are considered to be among the most impressive in the world. One of the symbols of European civilization, the unsurpassed skill of ancient craftsmen and the achievements of the human mind is Notre Dame de Paris, whose construction began in the XII century. For eight and a half centuries, the Cathedral has witnessed and participated in many significant events in France and Europe. Its stained-glass windows still amaze visitors and researchers alike, as they are not only works of art but also important historical and cultural monuments.

Key words: Notre Dame Cathedral, stained glass, Gothic architecture, Middle Ages, cultural heritage, protection of historical monuments.

Постановка проблеми. Наприкінці 2024 р. відбулося урочисте відкриття відреставрованого Собору Паризької Богоматері, який постраждав внаслідок пожежі 2019 р. Подія привернула увагу не лише вірян, а широкі кола світової громадськості. Резонанс був викликаний, в першу чергу, значенням пам'ятки готичного мистецтва. Пожежа пошкодила власне споруду, зруйнувала шпиль, дерев'яний дах та частину склепіння Нотр-Даму, і тільки дивом не постраждали одні з найстаріших елементів будівлі, свідки середньовічного суспільства – прекрасні вітражі, що датуються XIII ст. Ці шедеври захоплюють своєю величиною та символізмом й сьогодні, проте протягом довгої історії Нотр-Даму вони не раз опинялися під загрозою знищення.

В умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію України питання захисту та реставрації постраждалих об'єктів культурної спадщини є надзвичайно актуальними. Варто підкреслити, що через два тижні після святкування порятунку Паризького Собору, в Києві внаслідок ракетного удару зазнала пошкодження єдина неоготична споруда столиці – Костел святого Миколая. На жаль, від лютого 2022 р. рахунок пошкоджених або повністю знищених пам'яток історії та культури на території України вже перевищив 1000 позицій. Тому збереження культурних надбань, які виступають матеріальним втіленням історичної пам'яті та символами національної ідентичності, вимагає негайних заходів та вироблення відповідної державної стратегії щодо їх відновлення. Боротьба за відродження Собору Паризької Богоматері є чудовим прикладом мобілізації зусиль науковців, держави, міжнародних організацій, меценатів та приватних осіб навколо збереження знакової пам'ятки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Всебічне вивчення історії Собору стало запорукою його успішної реставрації після пожежі. Тисячі сторінок ретельних описів та надзвичайне поширення візуальних джерел безумовно посприяли відтворенню пам'ятки в усіх деталях. Однією з фундаментальних робіт, яка була опублікована до пожежі є «Благодать Собору». Це видання було підготовлено з нагоди 850-річного ювілею Норт-Дам де Парі, що святкувався у 2012 р. Колективна робота 50 авторів (істориків, мистецтвознавців, культурологів, філософів та релігійних діячів) описує багату, сповнену як радісних, так і трагічних моментів, цивільну та сакральну історію пам'ятки. Фоліант має 500 сторінок та містить більше 600 деталізованих зображень та унікальних ілюстрацій. Монографія поділена на три частини: будівництво собору – вісім століть роботи (1163–2013 рр.); чудеса архітектури, скульптури, меблі, вітражі та релігійні предмети Нотр-Даму; місце собору у французькій історії [1].

Після пожежі 2019 р. значно зросла кількість публікацій, присвячених як історії та особливостям готичної перлини, так і методикам її успішної реставрації. Звертає на себе увагу проєкт, реалізований командою з істориків, археологів, антропологів, акустиків та програмістів, які об'єднали зусилля навколо питання змін будівлі в часі та під впливом різних обставин. Варто зауважити, що дослідники безпосередньо брали участь у пошуці, сортуванні, аналізі та каталогізації різноманітних деталей, фрагментів та елементів споруди, які опинилися на згарищі після трагедії квітня 2019 р. Підкреслимо, що йдеться про сотні тон матеріалу, для розміщення якого знадобилося п'ять наукових лабораторій. Власне вже на терені дослідницьких майданчиків зібрані матеріали пройшли процедуру «автопсії», а потім «реанімації». Застосовуючи новітні методи та інструменти вдалося не лише повернути первинний вигляд пошкодженим елементам, але й з'ясувати всі тонкощі техніки їх початкового виготовлення та подальшого ремонтування. Видання супроводжується чудовими ілюстраціями та розповідями про роль та внесок Ежена Віолле-ле-Дюка, Жюля Мішле, Віктора Гюго та Луї Арагона в зведення та життя Собору. Дослідники зуміли, так би мовити, крізь спектральний мікроскоп показати макрозначення Нотр-Дам-де-Парі [2].

Напередодні довгоочікуваного відкриття відреставрованого Собору наприкінці 2024 р. вийшла монографія, присвячена історії будівництва сакральної пам'ятки Франції, починаючи від закладання першого каменю до безпрецедентних заходів щодо порятунку обгорілих та залитих водою експонатів. У передмові видання підкреслюється, що Нотр-Дам-де-Парі, зважаючи на свій поважний вік та кількість загроз, які він пережив, можна вважати безсмертним. Автори віддають належне будівельникам (як середньовічним, так і сучасним) та розкривають особливості середньовічних ремесл. На жаль, з'ясувати імена майстрів XII ст. сьогодні неможливо, та все ж дослідники наводять знайдену інформацію про інженерів, що продовжили реалізацію цього грандіозного проєкту вже наприкінці XIII ст. – Жана де Шеля, П'єра де Монтея та Жана Бутейєра. Значно більше свідчень залишилося про реставраторів XIX ст., завдяки яким можемо бачити Собор в його сучасному вигляді – Жана-Батиста-Антуана Лассу та Ежена Віолле-ле-Дюка [3].

У цьому контексті варто підкреслити, що напередодні урочистої церемонії відкриття відреставрованого Собору, що відбувалася у присутності високопоставлених гостей з усього світу, ще в листопаді 2024 р. Президент Франції провів не менш урочисту зустріч в оновленому Соборі саме з будівельниками.

Метою статті є аналіз процесу створення вітражів Собору Паризької Богоматері, їхнє значення у формуванні європейської культури та семантичний аналіз середньовічних розеток Нотр-Даму.

Виклад основного матеріалу. Шедевральні вітражі Нотр-Даму не можна розглядати відокремлено, без прив'язки до історичного контексту. Тому пропонуємо коротко описати основні віхи історії перлини готичного мистецтва Франції. За більш як 860 років свого існування Собор став свідком не лише повсякдення парижан, а й важливих історичних подій французької та європейської історії. Більше того інколи власне Собор перетворювався з ефектної декорації на головну дійову особу гострих соціальних перепетій. Перший камінь Нотр-Даму було закладено в 1163 р. єпископом Морісом де Сюллі під час правління Людовика VII Юного. Будівництво розпочалося в присутності Папи Римського Олександра III, який благословив зведення Собору. Роботи тривали майже два століття і завершилися вже за Філіпа VI в 1330 р. (за іншими даними – в 1345 р.) [4].

Кам'яний шедевр супроводжував представників королівських династій у символічні моменти їхнього життя та врядування, зокрема, тут проводилися шлюбні церемонії, прощання та відспівування померлих, молебні за укладення миру, а пізніше навіть зібрання генеральних штатів. Нотр-Дам не часто виступав місцем коронації (бо ж традиційно церемонія наслідування престолу відбувалася в Реймсі), але коли траплялося подібне виключення, це знаменувало якусь непересічну подію. Так, у 1431 р., під час Столітньої війни, у самому серці Парижа був коронований Генріх VI Ланкастер – король Англії. І хоча правління англійської династії було нетривалим, цей ляпас французи запам'ятали надовго. В період Ренесансу Собор вважався вже не відповідним часу, його неодноразово намагалися модернізувати, закриваючи гобеленами чи шторами арки та темні вітражі. Деякі з середньовічних вікон просто замінили прозорими шибками [4].

Не менш гучною була знаменита коронація імператора Наполеона I, яка відбулася в стінах Нотр-Даму-де-Парі в 1804 р. Варто вказати, що Собор завдячував Бонапарту своїм поверненням до лона католицизму. Нагадаймо, що під час Французької Революції будівлю, як символ корони та старого режиму, мало не зруйнували, а після невдалих спроб її знищити, святилище перейменували на «Храм Розуму». В контексті досліджуваної теми зазначимо, що 23 жовтня 1793 р. Паризька комуна наказала зафарбувати кольорові готичні вітражі та настінні зображення святих Собору. Висота, розмір та важкодоступність розеток фактично їх врятували. Менше пощастило 95 скульптурам, що прикрашали фронтон та підніжжя Нотр-Даму. Восьмиметрові витвори мистецтва після скидання з висоти просто розбивали молотом. Сам Собор теж намагалися зруйнувати, але, на щастя, тогочасна техніка не дозволила здійснити цей варварський намір [5].

Завдяки знаменитому роману Віктора Гюго, опублікованому в 1831 р., Паризький Собор Богоматері, який на той час перебував у занедбаному стані, знову повернув собі прихильність громадськості. Реставраційні роботи середини XIX ст. повернули велич архітектурного шедеву середньовічних майстрів та зробили його відомим на увесь світ [5].

Під час двох світових воєн стіни Нотр-Даму укріплювали мішками з піском. Відомо, що Гітлер, дізнавшись про висадку союзників у Нормандії, наказав знищити Париж разом з його головними символами. На щастя, німецький комендант свідомо не виконав розпорядження фюрера і вже наприкінці серпня 1944 р. Собор дзвонами сповістив парижан про звільнення від окупантів.

Протягом другої половини XX ст. Собор залишався незмінною візитівкою Франції: тут приймали високопоставлених гостей, на його тлі відбувалися найважливіші події політичного та культурного життя не лише Європи, а й світу. Дійсно, чи то мітинги, маніфестації та протести, чи то дипломатичні візити, чи то арт-проекти, здійснені в стінах або поблизу Собору, відразу ж набували вагомості та масштабності [6].

Зведений для подиву та захоплення, як свідчення генію людського розуму, багатства та побожності королівського двору, Нотр-Дам і досі вражає своєю величчю. За даними Міністерства культури Франції, щороку (до пожежі 2019 р.), його відвідували біля 14 млн осіб [7]. Його образ супроводжує як гравюри «темних віків», картини модерного часу, так і сучасні фото-інспірації, що робить його одним з найбільш впізнаваних символів готичного мистецтва й європейського середньовіччя. З 1862 р. Паризький Собор Богоматері введено до переліку історичних пам'яток, що охороняються державою, а згодом його було включено до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

15 квітня 2019 р. увесь світ завмер, спостерігаючи за моторошною картиною нищення вогнем восьмиотрічної будівлі, що символізує собою серце Парижа. Будівля, що пережила складні часи і вистояла, незважаючи на те, що була створена простими інструментами та матеріалами, гідно витримала й це випробування. Варто зазначити, що не дивлячись на довготривалу історію, це була перша пожежа у стінах Нотр-Даму. Спеціалісти переконані, що якби полум'я охопило Собор раніше – сто чи більше років тому, то врятувати його б не вдалося. Вже наступного дня після пожежі розпочалися роботи з гідроізоляції та зміцнення каркасу будівлі, забезпечення його арок, демонтаж пошкоджених елементів тощо. Французьке суспільство, як і небайдужі до долі Собору товариства з усього світу, почали збір фонду на «зразкову реставрацію» пам'ятки архітектури, мистецтва, історії та культури [7]. Перший етап відновлювальних робіт тривав до кінця 2024 р. і вже 7 грудня відбулася офіційна церемонія відкриття реставрованого Нотр-Даму за участі 50 світових лідерів. Повне завершення відновлювальних робіт заплановано до кінця 2028 р. При цьому відродження Собору розцінюється як свідчення його сакральності [8].

На щастя, внаслідок пожежі не постраждала власне конструкція храму, його найдавніші елементи та його визначальна окраса – середньовічні вітражі. Звичайно, старовинне скло покрилося гаром і не пропускало світло, та все ж вітражі витримали жар від вогню. Вікна довелося демонтувати та передати на реставрацію спеціалізованим закладам. Частина середньовічних вітражів була відправлена до Кельнського Собору для відновлення їхнього первинного вигляду. Процес тривалий і делікатний: реставраторам необхідно було очищати вітражі не лише від кіптяви пожежі, але й від століть повсякденного пилу та бруду. Загалом, у Соборі нараховується 110 вікон із вітражами (із початково запроєктованих 200), які займають близько тисячі квадратних метрів площі. Проте до шедеврів готичної архітектури XIII ст. відносяться лише вітражі трьох великих троянд (круглі вікна над входом), решта ж була створена чи відреставрована пізніше [9, с. 19].

Величезні вітражі, виконані з кольорових скелець, з'єднаних за допомогою олов'яних двотаврів, стали невід'ємною частиною архітектури готичних споруд. Виникнення мистецтва вітражу простежити важко, проте відомо, що перші віконця з різнокольорового скла виготовляли ще у VI ст. у Франції (Тур), а найдавнішими збереженими повними вітражами є вікна кафедрального собору Аугсбурга (Німеччина), що датуються XI ст. Саме перехід до нової каркасної системи, яка докорінно змінила конструкцію будівлі в готичній архітектурі уможливило широке застосування в плануванні вікон. На відміну від романського стилю, для якого були характерні маленькі віконця, для готики були властиві величезні скляні полотна, які заповнювали ажурні простори соборів. Готичні будівлі мали високі, масивні та водночас легкі зводи, вирізнялися неймовірними кам'яними формами, що візуально сприймалися немов тонка павутинка. Величезні вітражі, делікатно обрамлені кам'яними зводами, мов парували у повітрі. Проте саме ця «кам'яна шафа» рятувала їх протягом століть [10, с. 541].

У відповідь на збільшення попиту на скляні картини, на межі XI–XII ст. з'явився посібник Теофіла Пресвітера «*Diversarum atrium schedula*» [11]. В ньому не лише детально розкрито техніки виготовлення вітражів середньовічними майстрами, а й висловлено початковий замисел, закладений в це сакральне мистецтво. Так, повсякдення мало залишатися за дверима храму, що уособлював собою абсолютно інший світ – небесний. Відчуття неба на Землі досягалося саме завдяки кольоровим променям, що щедро спадали з вітражів. Варто підкреслити, що виготовлення вітражу було надзвичайно дороговартісним, потребувало не лише художнього хисту, а й спеціальних навиків, відповідних майстерень та найголовніше – коштовних інгредієнтів. Складники для фарбування скла завозилися з далеких країв (наприклад, лазурит для синього кольору видобувався в шахтах Афганістану). Тому робота над вікном могла тривати не один рік, а композиції вікон-троянд складалися та монтувалися протягом десятиліття [11].

Найстаршим є Північне вікно-троянда, яке датується 1245 р. Щоправда через двадцять років його довелося демонтувати та встановити повторно. Діаметр розетки становить майже 13 метрів. Вітражі тематично та стилістично подібні до шедевральних склінь каплиці-релікварію Сент-Шапель, яка зводилася в цей же період на о. Сіде. Хоча імена митців історія не зберегла, проте відомо, що роботами над фасадом керував Жан де Шель. Загалом, розетка прославляє Богородицю, образ якої розміщено на центральному медальйоні вікна. Діва Марія є уособленням найвищої чесноти, невинності та божественної благодаті. По колу розташовано панелі із зображеннями постатей зі Старого Завіту. Як кольори, так й іконографічний сюжет вітражу вирізняється спокоєм, ніжністю та витонченістю, що спонукає до смиренного споглядання та захоплення [12].

Південна троянда Собору Паризької Богоматері датується 1260 р. Вона є дзеркальним відображенням Північної розетки. Відомо, що початковий проєкт вітражу запропонував Жан де Пель, а над його втіленням продовжував працювати вже П'єр де Монтрей. У середині XVIII ст. вітраж було реконструйовано на замовлення кардинала де Нойа, внаслідок чого деякі фрагменти були замінені, зокрема, його центральний медальйон, на якому тепер було зображено герб кардинала. В XIX ст. була здійснена чергова реставрація: медальйони, вставлені за дорученням кардинала Нойа, були зняті й замінені наближеними сюжетними образами. Зразком для наслідування стали вітражі Шартра [13]. Діаметр вітражу становить майже тринадцять метрів. Причому розетка розташована над мансардним вікном, що зараз візуально сприймається як суцільний ансамбль. У такому випадку скляна композиція сягає дев'ятнадцяти метрів.

Південна троянда має вісімдесят чотири панелі, які діляться на чотири кола. Два кола представлені зображеннями дванадцяти апостолів та канонізованих мучеників, яких вшановують у Франції. Тут можна побачити першого єпископа Парижа – Лорана, першого єпископа Ліона – Потена, а також Маргариту, Бландін, Жоржа, Амбруаза та Естахія. На панелях третього та четвертого кіл містяться сцени зі Старого та Нового Завітів, зокрема, спокуса Адама і Єви, втеча до Єгипту, зцілення, Соломонів суд, Благовіщення, Воскресіння Христа та інші релігійні сюжети. В центрі розетки – Христос з мечем, що символізує відокремлення правди від омани. Читання панно Південної троянди справа нелегка, зважаючи на те, що медальйони втратили первинний вигляд – у колах чергуються апостоли, мученики, янголи та діви, а біблійні сцени розташовані у довільній послідовності. Це є наслідком неодноразових реставрацій: протягом століть медальйони міняли місцями, замінювали пошкоджені іншими тощо. Вважається, що найстарішими є 12 панелей, інші ж є пізнішими. Загалом, Південна троянда символізує тріумфального Христа, що сидить на небі, у супроводі небесного двору і тих, хто є свідком його приходу на землю [13].

Третій середньовічний вітраж – Західна троянда вирізняється особливим символізмом. Її тематика дійсно унікальна не лише у відношенні до вітражів Нотр-Даму, а й загалом щодо іконографії середньовічної Франції. Західна троянда менша за Північну та Південну, її діаметр становить тільки 9,6 м. Більше того величезний орган, що був встановлений в XV ст., більш як на 500 років закрив нижню частину вікна-вітражу. Проте демонтаж та реставрація розетки у зв'язку з пожежею 2019 р. дали змогу більш детально проаналізувати це середньовічне скління. Застосування сучасних методів фотофіксації дозволило ознайомитися з шедевром готичного мистецтва всім бажаючим [14]. Від центру розходяться двадцять чотири промені, які візуально концентруються колами на трьох рівнях. Всього нараховується сорок вісім сюжетних медальйонів (сучасні фото Західної Троянди доступні за посиланням: <http://bit.ly/3Fie4ma>).

Незважаючи на те, що деякі панелі були замінені пізнішими інтерпретаціями, все ж дослідники мають змогу відтворити початковий задум творців вітражу завдяки тому, що сюжети на склі дублюють барельєф західного фасаду Нотр-Дам-де-Парі, який має назву Портал Богородиці. Сьогодні центральним медальйоном є зображення Діви Марії з немовлям Ісусом. Богоматір коронована, на лівій руці тримає дитя, а в правій – тристулковий скіпетр (або ж квітку лілії). Ісус благословляє правою рукою, а в лівій тримає кулю – Світ. Проте іконографія та графіка медальйону яскраво свідчать, що він є більш пізнішим елементом, автентичне ж зображення достеменно невідоме [15]. Перше коло розетки сформоване з дванадцяти фігур, які не мають традиційних атрибутів апостолів чи німбів. Їх ідентифікують як дванадцять племен Ізраїлю. Частина з персонажів звернені чи вказують на центральну панель вітражу. Найцікавішими вважаються медальйони, що символізують людські чесноти та вади. Вони розташовані попарно на середньому та зовнішньому верхньому півколі троянди: вади розміщено в круглих медальйонах, а чесноти – у чотирилисниках. Об'єднує всі панелі з чеснотами – присутність спису, що свідчить про закодоване послання: за добро потрібно боротися.

Першою парою є «легкість та важкість». Легкість, вона ж смиренність, представлена вінченосною жінкою зі списом та щитом, на якому зображено птах. Він є символом піднесеної думки та духовності, наближення до неба та Бога. Важкість зображується за допомогою вершника, який їде розвернутим. Варто зазначити, що цей медальйон було замінено у XV ст., внаслідок чого послання втратило свій зміст. Втім оригінал можна відтворити, порівнюючи скляний вітраж з барельєфом Порталу Богородиці. Судячи з кам'яного двійника цієї пари, людина на коні падає, що буквально означає «важкість» та «тяжіння», смерть, низ і пекло. Це протиставлення щодня представлене в житті людини, в її вчинках, а головне – у думках. «Важко чи легко на душі», «важкі думки» чи «з легким серцем» тощо – сталі вирази, які покликані описати стан людини.

Озброєна списом жінка спрямовує свій спис у бік медальйону, що символізує важкість, показуючи, що з таким станом потрібно боротися, заради досягнення полегшення [16].

Наступна пара – «мудрість та божевілля». Чеснота постає в образі коронованої озброєної жінки, атрибутом якої є змії, що обплітає палицю. Приборканий нею змії означає контроль над словами та спокій у думках. І сьогодні необдумані слова здатні вразити, а в середні віки вони вважалися укусами отруйної змії. Змії, що звиваються, також асоціювалися з надмірними, жвавими та постійно мінливими думками, які заважають людині сконцентруватися. Натомість порок «божевілля» представлений босоногим, розхристаним парубком, що йде обернувшись назад. Не дивлячись вперед (чи у майбутнє), юнак наражає себе на небезпеку. Тим паче, його палиця, яка мала б захистити його в дорозі від диких звірів чи стати опорою при нагоді, занадто коротка: замість допомоги вона тільки заважає йому. Пара «мудрість та божевілля» оповідають, що без самоконтролю людина може заблукати у власній свідомості та в житті [16].

Третя пара – «очищення та хтивість» – передається через символ фенікса з однієї сторони та дзеркала з іншої. Варто зазначити, що візуалізуючи окреслену чесноту, автори прагнули передати саме динамічність процесу очищення (в даному випадку – у вогні), а не чистоти як такої. Їх метою було нагадати, що досягнення кінцевої мети супроводжується самоусвідомленням, стражданням, відреченням і нарешті звільненням та переродженням. Медальйон, який ілюструє «хтивість» показує жінку, яка поправляє пасмо волосся, дивлячись у дзеркало. Хоча її образ напрочуд скромний, проте деталі її вбрання, вираз обличчя, напруга м'язів шиї та кисті руки вказують на її старання бути привабливою та використовувати свій зовнішній вигляд чи то для насолоди, чи то для вигоди. Величина дзеркала свідчить про його значення в повсякденному житті жінки та підкреслює її залежність від власного відображення [15]. Сьогодні популярними є порівняння цього люстерка з селфі-камерою.

«Милосердя та скупість» є четвертою парою вітражу Західної розетки. Варто підкреслити, що милосердя є однією з трьох головних теологічних чеснот християнської релігії (поряд з вірою та надією). Ця чеснота передається через образ вівці на щиті озброєної коронованої особи. Вівця дарує людям свій найкоштовніший скарб – вовну (надзвичайно затребувану в епоху Середньовіччя), уособлюючи собою благодійність.

На медальйоні, присвяченому скупості (чи то жадібності) зображено чоловіка, який ховає свій повний гаманець у скриню, наповнену золотими монетами. Незважаючи на своє багатство, чоловік не має взуття, а його волосся задовге. Скупість цього чоловіка, навіть по відношенню до себе, межує з дурістю та божевіллям. Обличчя на медальйоні ясно виражає смуток, незадоволення та страждання. Жадібність фактично пригнічує та обтяжує головного персонажа. Саме здатність віддавати, бути милосердним робить людину по-справжньому щасливою. Тут не обов'язково йдеться про матеріальні блага, а скоріше про приділення своєї уваги, часу та енергії іншим людям у вигляді дружніх відносин, любові та підтримки [16].

«Відданості та відступництву» присвячено п'яту пару медальйонів. Чеснота представлена корованою жінкою, яка підтримує, але не торкаючись, золотий вінець – символ мучеників, які померли за віру. Сенс послання у тому, що такий вінець – це нагорода на небі для справжніх відданих християнству, тож її не можна осквернити навіть своїм дотиком. Натомість на медальйоні вади зображено чоловіка, що виходить з церкви та обертається. Він сумнівається. На барельєфі фасаду чітко видно, що це не просто чоловік, а священнослужитель. У такому вигляді сумнів перетворюється у відступництво від своєї віри. Цей образ з'явився у відповідь на відмову ченців приймати участь у хрестових походах – їх називали егоїстами та зрадниками, що не хочуть проливати кров за християнство [16].

Церковній тематиці присвячено й наступну пару «віра та ідолопоклонство». Віру уособлює золота чаша з зеленим хрестом. Чаша, яка збирає кров Христа – символ причастя, а зелений хрест – це символ райського та вічного життя. Деякі вбачають в цьому медальйоні натяк на чашу Граалю. Ідолопоклонство презентоване через зображення чоловіка на колінах, що молиться античній статуї. В середньовічній Європі артефакти римського часу сприймалися як поганські символи і нагадували про часи гоніння на християн. Тому статуя у формі миловидного золотого юнака доповнилася рогами на чолі, які розкривали ідею диявольського в минулій епосі [15].

Наступна пара – «терпіння та нетерплячість» – представлена символічно волом (як уособлення ревної слухняності, спокою та працьовитості) та сценою бурхливої агресії молодика до мудреця. Ця пара покликана роз'яснити віруючим, що лише внутрішній спокій допомагає в житті, а вулканічні та неконтрольовані емоції навпаки свідчать про дурість та руйнацію [14].

Восьма пара – це «надія та відчай». Надія – це теологічна чеснота витонченості та розсудливості, щоденний провідник кожного християнина, що змінює бачення звичайних та рутинних днів. Її символічним втіленням є білий прапорець, що розвівається на вітру, проводячи віруючого до світла, легкості та чистоти. Протилежністю сподівання є відчай, який на медальйоні зображений через сцену самогубства. Майстер передав увесь спектр безнадії за допомогою виразу болі на обличчі самогубця [14].

Протистояння «добра і зла» репрезентовано на дев'ятій парі панелей. Добро символізує зображення ягня на щиті вінченосної жінки. Як відомо, за біблійними переказами, лагідний та чистий агнець – єдиний, хто буде здатний відкрити Книгу Останніх Часів під час Апокаліпсису. Його слабкість та жертвовність перетворюється на непереборну силу. А ось злостивість представлено сценою з людського життя: багата міщанка, перебуваючи в поганому настрою, б'є ногою в груди свого слугу, що стоячи перед неї на колінах, подавав їй чашу з напоєм. Цей медальйон покликаний розповісти, що зло – це не лише якийсь поодинокий, хоча й жадливий злочин, а й щоденна, так би мовити, побутова жорстокість та несправедливість.

Десята пара медальйонів – це злагода або мир з однієї сторони та гнів й розбрат з іншої. Чеснота постає у вигляді оливкового дерева на щиті, який несе коронована особа. Хоча внаслідок реставрації зображення виглядає скоріше як гілка, та все ж архітектор Віолле ле Дюк залишив у своїх описах трактування медальйону саме як насадження оливи – дерева миру. Розбрат постає як сцена сварки подружжя: розкидані речі (веретено, горщик та чаша), жінка, що обвиває шию п'яного чоловіка, що збирається дати їй ляпас зображують гнів. Він є ефемерним станом, що отруює життя не однієї людини, а й її оточуючих [16].

Подібне послання містить і наступна пара – помірність й тверезість, на противагу нестриманості та надмірності. Символом стриманості, спокою та економії виступає відпочиваючий верблюд, який завдяки своїй поміркованості може долати неймовірні відстані у вкрай несприятливих умовах. Порок показано через сцену суперечки, словесного поєдинку між двома чоловіками. Уважний аналіз зображення свідчить, що в основі медальйону лежать реальні події. Змальовані на ньому чоловіки – це християнський єпископ та єврейський рабин, які дискутують щодо значення Талмуду. На медальйоні єпископ тримає в руці якусь паличку (ймовірно, оливцевь як символ писаного закону на його стороні), а рабин, хоч і пояснює щось, проте явно збирається відступати. В 1238 р. єврейський учений Микола Донін, який на вернувся до християнства, звернувся до Папи Римського з промовою про теологічну небезпеку Талмуду для католиків. Він закликав королів Франції, Англії, Кастилії та Арагону розслідувати єврейське питання в межах своїх земель. Молодий Людовик IX наказав вилучити усі єврейські релігійні книги на території Франції. Протягом наступних трьох днів тривала публічна полеміка між церковниками та рабинами, відома як «Талмудична суперечка». Варто вказати, що на медальйоні зафіксовано події між 1240 і 1241 рр., коли результати дискусії ще не були відомі і здавалися пустими, довгими та марними балачками. Посаду єпископа в той час обіймав Вілям Оверньський, який ймовірно і зображений на панелі. Варто однак зазначити, що ці події отримали продовження в 1242 р., коли на одній з площ Парижу було спалено 24 вози, наповнених вилученими Талмудами. Вже в 1254 р. ситуація загострилася вкрай, Людовик IX наказав конфіскувати майно та видворити з Франції всіх євреїв [16].

Дванадцятою парою є сила та мужність проти слабкості та боягузтва. Символи, використані на панелях, є простими та зрозумілими: чеснота репрезентована зображенням голови бика, а порок – зайцем. Проте, окрім лише семантичного значення цих звірів, важливим є сюжети на образах. Медальйон боягузтва в цьому контексті є надзвичайно цікавим, адже може мати два рівні розуміння. Зокрема, він показує чоловіка, що впустив свій солідний меч, тікаючи від зайця, який його злякав. Варто зазначити, що заєць має дійсно загрозливий вигляд, хоча насправді не може бути страшним для людини. За допомогою велетенського розміру полохливого звірятка майстер повідомляє, наскільки боягуз переоцінює небезпеку, з якою зіштовхнувся в житті. Страх зумовив його слабкість перед проблемою чи труднощами. З іншої сторони, заєць може символізувати хворобу, яка внаслідок хрестових походів поширилася у Франції зі Сходу. Латиною заєць та проказа звучать подібно. Доля прокажених була невтішною – хвороба з роками прогресувала, змушуючи їх йти до лазарету і в ізоляції чекати своєї смерті. Медальйон в такому випадку показує не зайця, а хвору людину, від якої відвертаються (чи-то внаслідок страху зараження чи власного боягузтва та слабкості) близькі. На користь гіпотези про східну хворобу свідчить і попередній медальйон з верблюдом (як ще один знак Сходу) і поширення серед парижан тематики, що стосується різноманітних аспектів, пов'язаних з хрестовими походами [16].

У нижній частині Західної розетки, симетрично до медальйонів чеснот та вад, розташовані панелі, які протягом століть були недосяжними для огляду. У зв'язку з описаними вище процедурами демонтажу та реставрації, їх зміст вдалося детально розгледіти та проаналізувати. Ці унікальні медальйони оповідають про знаки зодіаку та сезонні справи, пов'язані з ними. До них відносяться: Водолій та божественний бенкет, Риби та відігрівання, Овен та обрізання виноградної лози, Телець та птахолов з соколом, Близнюки та пересаджування й збирання цвіту, Рак та сінокоси, Лев та врожай пшениці, Діва та молотьба пшениці ціпом на току, Терези та пресування винограду, Скорпіон та посів, Стрілець та годування свині жолудями, Козеріг та святкування. Початок (Водолій) та кінець року (Козеріг) супроводжуються скоріше не сезонною роботою, а відпочинком – бенкетом. Окрім суто практичного значення (як-от сіяти, збирати, заготовляти) кожний медальйон із зображенням сезонних справ несе з собою низку символічних послань, які мають глибокий зміст [17].

Отже, хоча медальйони відображають моральні норми XIII ст., все ж таки, прославляючи гуманістичні ідеали, вони не втратили своєї актуальності й сьогодні. Основним задумом є вічна тема – протистояння добра і зла, їхнє втілення в життя, переплетіння духовного та тілесного, а найголовніше – вибір людини. Персоніфіковані медальйони чеснот, які постають у вигляді вінценосних жінок, озброєних списами та щитами з тваринами-символами, є узагальненим образом дару божого, який прищеплюється людині через таїнство хрещення та слідування християнській моралі. А ось медальйони-вади відображають наслідки відвернення від постулатів християнства. Надзвичайно цікавим є історичний підтекст того чи іншого скляного полотна, який показує актуальні та важливі перипетії середньовічного суспільства.

Висновки. Таким чином, завдяки геніальним інженерським рішенням середньовічних архітекторів, були створені готичні собори, що вважаються одними з найбільш вражаючих у світі. Одним із символів європейської цивілізації, неперевершеної майстерності давніх ремісників і досягнень людського розуму є Нотр-дам-де-Парі, будівництво якого розпочалося ще у XII ст. Протягом восьми з половиною століть Собор був свідком та співучасником багатьох знакових подій Франції та Європи. Його вітражі й досі вражають відвідувачів та дослідників, адже вони є не тільки витворами мистецтва, але й важливими пам'ятками історії та культури. Шедевральні розетки, які датуються XIII ст., створювалися за складною технологією, яка пройшла перевірку часом. Останнє випробування – пожежу 2019 р. – скляні картини витримали гідно. Основним задумом авторів вітражів було не лише досягнення потрібної піднесеної атмосфери завдяки грі променів світла, а й відображення основних теологічних засад християнства через заковані та напрочуд деталізовані сюжети. По суті, вітражі ніколи не були лише декоративним елементом, а скоріше «скляною книгою», тому повчання троянд не втратили своєї актуальності й нині. У поєднанні з досконалою акустикою, така візуалізація сприяла створенню враження цілковито іншого виміру всередині Собору – небесного. Демонтаж і реставрація вітражів після нещодавньої пожежі відкрила перед дослідниками можливість краще вивчити особливості створення середньовічного скляного полотна, створити більш деталізовані знімки та моделі вітражів для їхнього аналізу та збереження для наступних поколінь.

З огляду на українські реалії, зазначимо, що збір усієї наявної інформації, її поповнення, документування, архівування, фото та відеофіксація – обов'язкові кроки перед втручанням в будь-яку історичну пам'ятку. Детальне вивчення сприятиме максимальному наближенню до задуму оригінального витвору в процесі його реставрації.

Список літератури

1. Jacquin P. Livre La Grâce d'une Cathédrale «Notre-Dame de Paris». Strasbourg: La Nuée Bleue, 2012. 512 p.
2. Dillman Ph., Liévaux P., Magnien A., Regert M. Notre-Dame de Paris, la science à l'épreuve. Le Cherche Midi, 2022. 184 p.
3. Viart J.-P. Immortelle Notre-Dame. Casa Editions, 2019. 178 p.
4. Guerard M. Cartulaire de Notre-Dame de Paris (Collection des cartulaires de France), 4 vols., Paris, 1850. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6534939f/f21.item>.
5. Notre-Dame de Paris, un joyau architectural. *France Archives*. URL: <https://francearchives.gouv.fr/fr/article/163529389>.
6. Le monument: Notre-Dame de Paris. *Ministère de la Culture*. URL: <https://notre-dame-de-paris.culture.gouv.fr/fr/le-monument>.

7. La mobilisation: Notre-Dame de Paris. *Ministère de la Culture*. URL: <https://notre-dame-de-paris.culture.gouv.fr/fr/la-mobilisation>.
8. Notre-Dame Cathedral rises from the ashes in grand reopening ceremony. URL: <https://www.france24.com/en/europe/20241206-live-follow-grand-reopening-notre-dame-de-paris-cathedral>.
9. Barbier J., Busson D. Avant la cathédrale gothique, dans Notre-Dame de Paris. Strasbourg, 2012. P. 17–28.
10. Bruzelius C. The Construction of the Notre-Dame in Paris. *The Art Bulletin*. 1987. Vol. 69, no. 4. P. 540–569.
11. Teofil P. *Diversarum Artium Schemata*. Średniowieczny zbiór przepisów o sztukach rozmaitych / przekład z języka łacińskiego i opracowanie S. Kobielski. Kraków, 1998. 180 p.
12. Les vitraux. *Cathédrale Notre-Dame de Paris*. URL: <https://www.notredamedeparis.fr/comprendre/architecture/les-vitraux/#>.
13. Les vitraux du Moyen Âge. URL: <https://notre-dame-de-paris.culture.gouv.fr/fr/les-vitraux-du-moyen-age>.
14. La rose ouest de Notre-Dame de Paris visible í nouveau intégralement. URL: <https://www.restauronsnotredame.org/post/la-rose-ouest-de-notre-dame-visible-%C3%A0-nouveau-int%C3%A9gralement>.
15. Pastan E. It Ought to be Mary: Themes in the Western Rose Window of Notre-Dame of Paris. *Different Visions: New Perspectives on Medieval Art*. 2022. Issue 8. doi: <https://doi.org/10.61302/FRYZ5161>. URL: <https://differentvisions.org/it-ought-to-be-mary>.
16. Cathédrale Notre Dame de Paris. Vitraux de la rose ouest. URL: http://cathedrale.gothique.free.fr/Notre-Dame_de_Paris_Rose_Ouest_Vices_Vertus_2.htm.
17. Les deux zodiaques de Notre Dame de Paris. URL: <https://www.cieldujour.net/notre-dame-de-paris>.

References

1. Jacquin, P. (2012). Livre La Grâce d'une Cathédrale «Notre-Dame de Paris». Strasbourg: Nuée Bleue [in French].
2. Dillman, Ph., Liévaux, P., Magnien, A., Regert, M. (2022). Notre-Dame de Paris, la science í l'œuvre. Le Cherche Midi [in French].
3. Viart, J.-P. (2019). Immortelle Notre-Dame. Casa Editions [in French].
4. Guerard, M. (1850). Cartulaire de Notre-Dame de Paris (Collection des cartulaires de France), 4 vols., Paris. Retrieved from: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6534939f/f21.item> [in French].
5. Notre-Dame de Paris, un joyau architectural. *France Archives*. Retrieved from: <https://francearchives.gouv.fr/fr/article/163529389> [in French].
6. Le monument: Notre-Dame de Paris. *Ministère de la Culture*. Retrieved from: <https://notre-dame-de-paris.culture.gouv.fr/fr/le-monument> [in French].
7. La mobilisation: Notre-Dame de Paris. *Ministère de la Culture*. Retrieved from: <https://notre-dame-de-paris.culture.gouv.fr/fr/la-mobilisation> [in French].
8. Notre-Dame Cathedral rises from the ashes in grand reopening ceremony. Retrieved from: <https://www.france24.com/en/europe/20241206-live-follow-grand-reopening-notre-dame-de-paris-cathedral>.
9. Barbier, J., Busson, D. (2012). Avant la cathédrale gothique, dans Notre-Dame de Paris. Strasbourg [in French].
10. Bruzelius, C. (1987). The Construction of the Notre-Dame in Paris. *The Art Bulletin*.
11. Teofil, P. (1998). *Diversarum Artium Schemata*. Średniowieczny zbiór przepisów o sztukach rozmaitych. Kraków [in Polish].
12. Les vitraux. Cathédrale Notre-Dame de Paris. Retrieved from: <https://www.notredamedeparis.fr/comprendre/architecture/les-vitraux/#> [in French].
13. Les vitraux du Moyen Âge. Retrieved from: <https://notre-dame-de-paris.culture.gouv.fr/fr/les-vitraux-du-moyen-age> [in French].
14. La rose ouest de Notre-Dame de Paris visible í nouveau intégralement . Retrieved from: <https://www.restauronsnotredame.org/post/la-rose-ouest-de-notre-dame-visible-%C3%A0-nouveau-int%C3%A9gralement> [in French].
15. Pastan, E. (2022). It Ought to be Mary: Themes in the Western Rose Window of Notre-Dame of Paris. *Different Visions: New Perspectives on Medieval Art*, 8. doi: <https://doi.org/10.61302/FRYZ5161>. Retrieved from: <https://differentvisions.org/it-ought-to-be-mary> [in French].
16. Cathédrale Notre Dame de Paris. Vitraux de la rose ouest. Retrieved from: http://cathedrale.gothique.free.fr/Notre-Dame_de_Paris_Rose_Ouest_Vices_Vertus_2.htm [in French].
17. Les deux zodiaques de Notre Dame de Paris. Retrieved from: <https://www.cieldujour.net/notre-dame-de-paris> [in French].

Надійшла до редакції / Received: 26.03.2025
Схвалено до друку / Accepted: 21.04.2025